

Mine KAYA KEHA*

Descartes'ın Epistemolojisi ve Foucault'nun Eleştirisi: Akıl ve Akıl Dışılık Bağlamında Bir Eleştiri

Özet

Descartes kuşkuyu olanaklı bir kesinliği keşfedebilmek amacıyla bir yöntem olarak kullanmıştır. Ama bu arada, kuşku ihtimalini beraberinde getirdiği için deliliği ele almak yerine düşünceden tamamen dışlamıştır. Bu dışlama bir dönüm noktasıdır. Foucault bu gelişmelerin, Batı kültürünün dışavurumu niteliğindeki simalardan sadece biri olan Descartes'ın suçu olduğunu ileri sürmez. Foucault bu gelişmelerin bizzat Batı'nın akıl tasarısında içerildiğini ima etmektedir. Bu tasarı açısından paradigmatik olan tutum, aklın kendisinden kuşku olmayı reddetmektir ve Descartes bunun örneklerinden sadece biridir.

Anahtar Sözcükler

Akıl, Akıl Dışı, Kuşku, Foucault, Descartes.

The Epistemology of Descartes and Foucault's Critics of It: A Critics in Context Rational and Irrational

Abstract

Descartes used skepticism as a method in order to discover a probable certainty. However, he entirely excluded insanity, instead of handling, from thought since this brings out the probability of suspecting. This exclusion appears to be a landmark. Foucault does not put forward that these developments are the fault of Descartes who was one of the reflecting figures of Western culture. In contrast, Foucault implies that these developments do exist within the mental design of the West. The paradigmatic attitude through this design rejects any suspicion of mind towards it and Descartes is only a model for this attitude.

Key Words

Ratio, Irrational, Suspicion, Foucault, Descartes.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

On yedinci yüzyılda Descartes ile başlayan ve bilginin kaynaklarının ne olduğu konusunda felsefi tartışmaların ve bu dönemde üretilen kavramların epistemolojinin altın çağını oluşturduğu düşüncesi, pek çok yorumcunun üzerinde uzlaştığı bir noktadır. Esasında günümüz felsefesi açısından bakıldığında, o dönemde üretilen bilgi kuramları kadar çok eleştiriye uğramış olan ve deyim yerindeyse, tezlerinin önemli bir bölümü hallaç pamuğu gibi atılmış olan başka bir dönem daha bulmak zordur. Burada altın çağ deyimi, bilginin olanaklılığı, kaynakları ve doğası konularının, söz konusu dönemde, felsefi düşüncenin merkezine yerleşmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bağımsız kategoriler olarak özne ve nesnenin felsefe tarihi sahnesinde apaçık ve etkin bir şekilde belirmesi bu dönemde olmuştur. Bununla ilintili olarak; bu dönemde özne ve nesne arasındaki bilişsel bağın güvenilirliği en büyük felsefi kaygılardan biri olarak ortaya çıkmıştır. İşte bu bağlamda Descartes'in felsefesi, modern felsefenin gidiş yönünü belirlemekte ve hatta günümüzde bile, epistemolojik sorunların kavranışında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bugün bilgi felsefesi çerçevesinde tartışılan epistemik temeller, bilgi ve şüphe, doğrulama ya da haklılandırma gibi konuların çıkış noktasını, esas itibarıyla Descartes'in epistemolojisi oluşturmaktadır. Örneğin, son zamanlarda epistemoloji literatüründe sıkça rastladığımız temelcilik¹ gibi epistemolojik akımların çıkış noktası, olumlu ve ya olumsuz anlamlarıyla Descartes'in epistemolojisidir.

Descartes'in temsil ettiği bilgi sistemi, temelleri sağlam olan bir bina gibi sağlam temellere dayanmalıdır. Bir kere bu temel sağlam atıldıktan sonra geri kalan kısım, yani üst yapı, bu sağlam temelden çıkarımlar yapılmak suretiyle elde edilir. Temeli sağlam olmayan bina nasıl her an çökmeye meyilli ise, aynen bunun gibi çürük (yanlış) temeller üzerine bina edilmiş bir epistemik inanç sistemi de, çökmeye mahkûmdur. Descartes'a göre bilginin temelini sağlam kılan şey, sarsılmaz bir kesinlikle inandığımız ilk ilkelere dir. Temelci bilgi anlayışının en iyi örneklerinden biri, Descartes'ın hayranlık duyduğu Euklides geometrisi, en temelde ya da en başta yer alan birkaç ilke ve kavram ile bu ilke ve kavramlardan türetilen ispatlardan oluşur. (Cevizci, 2006:197) İlk ilke ve kavramların doğruluğu bizatihi kendilerine dayanırken ispatların doğruluğu ise bu ilkelere dayanır. İnsan bilgisinin de tıpkı Euklides geometrisi gibi birbirine bağlı olduğunu düşünen Descartes, bilgiyi bu şekilde inşa etmeye çalışır.

I. Descartes'ın Cogito ergo sum'u

Descartes'in yöntemini karakterize eden en önemli özellik, hiç şüphe yok ki onun bilgide kesinliğe varma isteğidir. Descartes'in felsefe tarihinde en çok bu yönüyle ortaya çıkmasının nedeni de bu olsa gerektir. Descartes bunun için önce sahip olduğu tüm inançları elden geçirmek istemiştir. Çünkü doğru inançlara ulaşmak için öncelikle yanlış veya kuşkulu olanların elenmesi gerekir. Descartes bunu, bir binanın temeli atılmadan önce zeminin temizlenmesine benzetir. Nasıl bir binanın temeli atılmadan

¹ Bilgide temelcilik, dünyaya dair bilginin tartışılmaz, kendilerinden kuşku duyulamaz inançların meydana getirdiği bir temele dayanmasını ifade eder. Descartes'ın temelcilik kesin ve açık bilginin tartışılmaz, sağlam temeli olarak *cogito*'yu, düşünen özneyi görür. (Cevizci, 2002:1016)

önce, temelin atılacağı zemindeki gevşek toprağın temizlenmesi gerekiyorsa, aynen onun gibi sağlam bir bilgi sisteminin oluşturulması için de yanlış inançların seçilmesi gerekir. (Descartes, 1994:25) Descartes bu amaçla sahip olduğu tüm inançların elden geçirilmesi ve hakkında en ufak bir şüphe bulunan tüm inançların ayıklanması gerektiğini ileri sürer.

Descartes'e göre, bir kavramın veya önermenin doğruluğu, onu açık ve seçik olarak bilinmesine dayanır. Açıklık ve seçiklik bilginin temel ilkesi olarak kabul eden Descartes'e göre, bu ilkeye doğrudan veya dolaylı olarak uymayan her türlü kavram veya önerme şüphelidir. Dolayısıyla da bilgi olarak kabul edilmemelidir. Çeşitli yollardan edindiğimiz inançların açık ve seçik olup olmadığını belirlemek için onların şüphe testinden geçirilmesi gerekir. Descartes'ın yöntemsel şüphe olarak adlandırılabilir bu yöntemi, kendilerinden en küçük bir şüphe duyulan inançların ve yargıların elenip, doğrulanmasından asla şüphe duyulamayacak olanların saklanmasına dayanan bir yöntemdir.

Descartes *Yöntem Üzerine Konuşma*'da açık ve seçik bilgiye ulaşmada mantığın bütün kuralları yerine kendisinin belirlediği dört kuralı uyguladığını ifade eder. Bu kurallardan birincisi doğru olduğunu açıkça bilmediğimiz hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemektir. Başka bir deyişle acelecilikten ve önyargıdan dikkatle kaçınmak ve anlığımıza kuşku duymak için fırsat bulamayacağımız kadar açık ve seçik olarak sunulmayan hiçbir şey üzerine yargıda bulunmamaktır. İkincisi araştırdığımız güçlüklerin her birini olabildiğince ve en iyi şekilde çözülebilmesi için gerekli olduğu kadar parçaya bölmektir. Üçüncüsü düşüncelerimizi bir düzene göre yönetmektir. Öyle ki en yalın ve anlaması en kolay nesnelere başlayarak adım adım ya da derece derece en bileşik olanın bilgisine ulaşacak ve bunu yaparken birbirlerini doğallıkla izleyenler arasında bile bir düzen varsayılacaktır. Ve sonuncusu bize tüm durumlarda hiçbir şeyi atlamadığımız inancını verecek kadar tam bir sıralama ve o kadar genel bir gözden geçirme yapmaktır. (Descartes, 1994:21-22)

Descartes yöntemsel kuşkuyu herhangi bir kuşku duyulamaz gerçeklik olup olmadığını ortaya çıkarmak amacı ile kullanmıştır. Ve Descartes bu gerçeği, *düşünüyorum öyleyse varım (cogito ergo sum)* önermesinde bulur. Düşünen bir şey nedir? Kuşku duyan, anlayan, kavrayan, doğrulayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, tasarlayan ve duyumsayan bir şeydir. Duymak ya da düşünmek gücü yalnız ruhta vardır. (Descartes, 2004:55) Descartes, kendisinin varoluşundan kesin emin olduktan sonra, kendisinin mahiyeti üzerine düşünür. Özetle Descartes, *Cogito ergo sum* da kendi varoluşunu doğrularken kendini, varoluşunu düşünen bir şey olarak doğrulamaktadır. Kendisinin maddi bir şey olamayacağını, zira maddi bir şeyin varlığından henüz emin olmadığını belirten Descartes'in o noktada bildiği tek şey, kendisinin maddeden bağımsız, saf düşünen bir töz ya da varlık olduğudur. (Descartes, 1998:27) Descartes'in çıkış noktası epistemolojik açıdan ben bilgisidir.

Descartes, duyuların aldatıcılığından dolayı hiçbir şeyin, duyular yoluyla duyumsadığımız gibi olmadığını, akıl yürütmelerde yanılan ve hatta en basit geometri soruları ile ilgili olarak bile yanlış yargılar üreten insanlar olduğu için ve kendisinin de yanılabilir olduğu sonucuna ulaştığını ve bu nedenle daha önceden doğru saydığı tüm bilgileri yanlış kabul ettiğini ifade eder. Uyanıkken olduğu gibi uykuda da, yanılabilmesini, herhangi bir biçimde anlığa girmiş olan her şeyin rüyaların

yanılsamalarından daha doğru olmadığına karar verdiğini ancak hemen ardından, her şeyi yanlış olarak düşünmek isterken bunları düşünen bir beninin olmasını zorunlu olarak görür. Kendi ifadesiyle: “Ve bu *düşünüyorum öyleyse varım* gerçekliğinin kuşkucuların en aşırı sayıltılarının hiç birinin sarsamayacağı kadar sağlam ve güvenilir olduğunu görünce, hiç duraksamadan onu aramakta olduğum Felsefenin ilk ilkesi olarak kabul edebileceğim yargısına ulaştım.” (Descartes, 1998:27)

Descartes'a burada ruh ya da anlık ya da bilinç ve beden arasında olgusal bir ayırım yapmakta olduğu ve bu aşamada böyle bir ayırım yapmaya hakkının olmadığı, çünkü hiçbir cisimsel şeyin düşünemediğini ya da düşünmenin özsel olarak tinsel bir süreç olduğunu tanıtlamış olmadığı biçiminde karşı çıkılmıştır. Ve hiç kuşkusuz, kuşkuyu bedenin varoluşuna uygulamakla ve daha sonra bu kuşku karşısında bile kendimin düşünen bir şey olarak varoluşunu yadsıyamayacağımı bildirmekle, Descartes'ın “kendim” denen bu düşünen şeyin beden olmadığını işaret etmekte olduğu doğrudur. Düşünen bir şeyim demek ruh ve beden, biri özdeksel olmayan ve öteki özdeksel olan iki kendilik olarak, varlıkbilimsel olarak ayırıcılar demekle aynı şey değildir. Başka bir ifadeyle, ilk öne sürülen şey bilgi kuramsal bir bakış açısından anlaşılmalıdır. Eğer bedeni bir yana bırakır ve sonra kendi var oluşumuzu ileri sürerek kendi var oluşumuzu düşünen bir şey olarak, bir özne olarak ileri sürmüş oluruz; ama zorunlu olarak zihin ve beden arasında varlıkbilimsel bir ilişki konusunda bir şey bildirmiş olmayız. Dolayısıyla cisimsel bir şey düşünebilirsin ya da düşünemesin, düşünme oradadır ve bu düşünmeye ilişkin olarak var oluş kuşku duyulamaz bir olgu olarak doğrulanır. (Copleston, 1997:98) Peki, Descartes, kendi varlığının kesin bilgisinden hareketle hangi yöne gidecektir? Doğal olarak, kendi düşüncesinin kesinliğinden hareket ederek dünyadaki diğer şeylerin de gerçekten var olduklarına ilişkin kesin bilgiye ulaşmak isteyecektir.

Cogito ergo sum önermesi, Descartes'a göre bütün bilgimizin türetileceği bir kaynak olacaktır. Ancak bilinç gerçeğin bütünü değildir, sadece bir parçasıdır. Bu nedenle burada durup kalmamamız çünkü sadece kendimin var olduğunu ileri süren bir görüşe yani solipsizme varılır.² Descartes'a göre bilincin dışında bir obje daha vardır ki, onu biz tam olarak bilebiliriz. Bu da Tanrı'dır. Descartes Tanrı hariç tüm tasarımların kaynağını kendi zihninde bulabildiğini tanıtlamaya girişir. Sadece Tanrı tasarımının kaynağı zihin olamaz. Çünkü eser nedeninden daha büyük değildir. Küçük bir kuvvet, daha büyük bir kuvvetin nedeni olamaz. Sonlu ve kusurlu olan insan zihni, sonsuz bir güç ve kusursuz olan Tanrı tasarımını üretemez.

Descartes Tanrı kanıtlanmasını yaparken iki yol izler. İlk olarak *Tanrı en yetkin varlıktır* tanımından hareket eder. Descartes böyle bir Tanrı kavramının bize nereden gelmiş olabileceğini sorar.

² Falzon'a göre, kuşkudan yola çıkan bu argüman tersine çevrilebilir. Kuşku her şeyden önce yalnızca dünya dışı Kartezyen özneler olduğumuz için, kendisini kavrayışımızı aşabilen veya geçersiz kılabilen çok geniş bir dünyanın ortasında var olduğumuz için mümkündür. Kuşku duyuyorum, o halde zorunlu olarak dünyanın ortasındayım. O'na göre modernist subjektivizmin tuzağından, öncelikle, çok geniş bir dünyanın parçası olduğumuzun, temel olanın ötekiyle karşı karşıya gelmemiz olduğunun kabulü ile birlikte tam anlamıyla kurtulabiliriz. (Falzon, 2001:53)

Böyle bir tanımın algıladığımız nesnelere gelmiş olamayacağını çünkü bunların hiçbirinin yetkin varlık olmadığını söyler. Bu düşünceyi kendimizde yaratmış olamayız çünkü biz de eksik ve sınırlı bir varlığız. “Böylece geriye yalnızca onun bana gerçekte benim doğamdan daha eksiksiz ve üstelik herhangi bir idealarını oluşturabileceğim eksiksizliklerin tümünü kendi içerisinde kapsayan, başka bir deyişle, Tanrı olan bir doğa tarafından yerleştirilmiş olması kalıyordu.” (Descartes, 1998:28) Bu durumda zihnimizdeki Tanrı kavramının nedeni Tanrı ise, bilincimizde Tanrı düşüncesinin olmasından Tanrı'nın gerçek bir varlığı olduğu sonucunu da çıkarabiliriz. (Descartes, 2004:59-64) Bu kanıtlama biçimine göre; Tanrı en gerçek, en yetkin varlıktır. En gerçek ve en yetkin olmak ise var olmayıştansa var oluşa göre daha fazla bir şeydir. Var olmadığı düşünüldüğünde, onun en gerçek en yetkin bir varlık oluşundan bir şey eksilir, dolayısıyla *en gerçek, en yetkin bir varlık* olamaz. Böyle düşünmek ise *en gerçek varlık* kavramıyla mantık bakımından bir çelişkidir. En gerçek varlığın var olmaması bir çelişki ise bunun tam tersi zorunlu olarak doğrudur. Öyleyse Tanrı vardır. Descartes'ın elinde artık iki kesin bilgi bulunmaktadır. Düşünen bir şey olarak kendi varlığının bilgisi ve üstün, kusursuz bir güç olarak var olan Tanrı'nın bilgisi.

Descartes “*kötü ruh*” varsayımıyla matematiksel bilgidен bile kuşkulanaabileceğimizi³ ve ancak iyi ve mükemmel bir Tanrı'nın ispatından sonra, bu bilgidен kuşkulanamayacağımızı belirtmiştir. Benzer şekilde, Tanrı kavramının açık ve seçik bir bilgi olarak doğuştan bizde bulunduğunu iddia eden Descartes, kötü bir ruhun yokluğunu veya tersinden söylersek iyi bir Tanrı'nın varlığını açık ve seçik her türlü doğru inancın garantisi olarak görür. (Descartes, 1994:34-37) Felsefe literatüründe “*Descartes döngüsü*” adı verilen bu konu, Descartes'in zamanında ona da sorulmuştur. Descartes ise bu sorulara karşılık, iyi ve mükemmel bir Tanrı'nın varlığının ancak hafızaya dayanan ispatlar için zorunlu olduğunu, yoksa şu anda doğrudan sezgiyle bildiğim açık ve seçik bilgi için, iyi Tanrı garantisinin gerekli olmadığını ifade etmiştir. Descartes'in akıl yürütme biçiminin bir kısır döngü olup olmadığı sayısız kere tartışılmaları konu olmuştur: Tanrı hakkında açık ve seçik bir tasarımı var. Öyleyse bu tasarımı zihnimde bizzat Tanrı yerleştirmiş olmalı. Tanrı var ve bu varlığıyla açık ve seçik tasarımlarımı güvenceye alıyor.

Descartes'çı Döngü savı üç yüz yıldan beri tartışılmakta ve bu tartışmaya bir dipnot daha eklemek yersiz olacaktır. Fakat bu tartışma bir yönüyle Descartes ve delilik savıyla ilgilidir, zira söz konusu döngüyü kırmanın tek yolu, Tanrı'dan bağımsız, yani hakikatleri Tanrı tarafından güvence altına alınmaya gerek duymayan, açık ve seçik tasarımlar ortaya koyabilmektedir. Bu tasarımlar ise Descartes'ı aklın doğal ışığı bağlamında dile getirdiği tasarımlardır. Mantık ve nedensellik yasaları bağlamında savın asıl temellerini teşkil etmektedirler. Bu yasalar olmaksızın söz konusu savı, hatta Tanrı tasarımı'nın kendisini bile kavramak neredeyse olanaksızdır. Bu tasarımların dışında kalan bir yaşam ve düşünüş ancak mutlak *Öteki* ya da *topyekûn akıl dışılık* olabilir. Kesin bilginin peşindeki Descartes'ın kendini bu hayal dahi edilemez bölgeden uzak tutmaktan başka bir seçeneği yoktur. En ufak bir kararlılıkla delilik varsayımını kullanmaya kalkışmış olsaydı, adım atmayı asla istemediği topraklara ayak basmak zorunda kalmış olacaktı. (Boyne, 2009:65-66) Bu nedenle Descartes, Tanrı'nın aklın kavrayışının ötesinde kaldığı ya da bilgi açısından

³ Matematiksel kuşku için Bknz. Felsefenin İlkeleri 2004, s.52

keyfi bir öge olduğu yollu savı asla ciddi bir seçenek olarak görmemiştir. Dolayısıyla, bu girişim başarılı olsa bile tanıtılan Tanrı aslında kudreti ve sıfatları sonsuz olan bir varlık değil, olsa olsa akıl tarafından kavranabilen yasalarla sınırlandırılmış bir Tanrı olacaktır.

Descartes'e göre bu tür varlıklar konusunda onlardan kuşku duymayı bizim için bir tür aşırılık olarak gösterecek moral bir inancımız olsa da, yine de metafiziksel bir kesinlik söz konusu olduğu zaman, uykudayken bir başka bedenimizin olduğunu hayal edebileceğimiz ve ortada öyle şeyler yokken başka yıldızları ve bir başka dünyayı görebildiğimiz gibi bir gözlem varken tam bir inancımızın olmaması için yeterince neden olduğunu akıldan yoksun olmadıkça hiç kimse yadsıyamaz. Çünkü rüyalandaki düşünceler sık sık uyanıklık durumundakilerden daha az diri ve kesin değilken, ikincilerin değil de onların yanlış olduklarını nasıl biliriz? Tanrının var oluşunu var saymadıkları sürece bu kuşkuyu giderecek kadar bir neden bulamazlar. Çünkü çok açık ve seçik olarak kavradığımız tüm şeylerin gerçek olmaları bile yalnızca Tanrı olduğu ya da var olduğu ve eksiksiz bir Varlık olduğu için ve bizdeki her şey ondan doğduğu için kesindir. (Descartes, 1903:10-12) Bundan dolayı, idealarımız ya da kavramlarımız açık ve seçik oldukları düzeye kadar olgusal şeyler oldukları ve Tanrıdan doğdukları için geçerli olabilirler. Descartes'ın Tanrı'nın var oluşunu kanıtlaması geriye kalan şüphelerinin de kolayca ortadan kalkmasını sağlamıştır.

II. Foucault'nun Eleştirisi

Foucault Descartes'i yeniden ele alacak ve eski modern filozofun gördüğü sınırı tarihselleştirecektir. Ona göre Descartes'ın khimerası⁴, ancak görmeyi öğrendiğimiz biçimi içinde dünyanın renkleriyle hayal edilebilir. Ancak sorun, yeni nesnelere yaratmak değil, nesnellüğün ve hakikatin eşanlı olduğu inancımızı sağlayan düzgüyü değiştirmektir. Nesnellik-hakikat özdeşliği, bilginin temelini oluşturmaz, aksine dört yüzyıl önce başlatılan ve bugün de ait olduğumuz epistemik çerçevenin tarihsel ürünüdür. Aklın buyurgan düzenine karşı koymanın tek yolu, modern episteme'nin kendine özgü şu özelliğini görmektir: Modern episteme, kendi tarihsel doğasını silip mutlak olarak tanınmayı talep etmiştir. Akıl kendini dünyaya dayatmamış; dünyanın hakikati, onun temeli olduğunu ileri sürmüştür. Öyleyse, aklın epistemesi'ni yeniden tarihselleştirmek demek, şunu söylemek demektir: Dünyada başka ilişkiler olanaklıdır, başka düzgüler icat etmek gerekir, temsilin ideali bilginin tarihsel olarak belirlenmiş bir kipliğinden ibaret değildir ve son olarak, farklılık dilin bu ya da şu ögesi üzerinde oynamamalı, öteki dillerin olanaklı olduğunu kesinlemedir. (Revel, 2005:60)

Descartes'ın insan zihninin çeşitli kaynaklardan edindiği önyargıları bir kenara bırakabildiği takdirde, bütün hakikatleri oldukları gibi kavrayabileceğine inanıyordu. Hiç kuşkusuz, kimi hakikatlerin dolaysız biçimde kavranmasının mümkün olmadığını ve bu hakikatlere ulaşmak için mantık ve neden-sonuç ilişkisinin meşakkatli ve dikkatli bir biçimde uygulanmasının gerektiğini de biliyordu. Bu güveninin temeli de insan zihninin yalın hakikatleri açık ve seçik biçimde kavrayabilme gücüydü.

⁴ Khimera var olmayan, gerçek göndergesi bulunmayan bir hayvan.

Derrida'ya göre Descartes ikiyle üçü toplayıp sonuç olarak beş sayısını bulduğu her seferinde, hata yapmadığını nereden bilebilirim diye sormaktan geri durmazdı. Ancak bu varsayıma uyup yaşamaya çalışmak deliliğin ta kendisi olurdu herhalde. Descartes bu delice düşüncüyü benimsemeyi dahi, aklın kurallarını ortaya çıkarmaya götürecek yolda atılması gereken zorunlu bir adım olarak görmüştür. (Boyne, 2009:61) Bu adım bir kez uygulanıp sonuç alındığında, başta yerine getirilmesi gereken yönetsel bir zorunluluk olarak sıcak karşılanmış olan delilik, kısa sürede akıldan tamamen çıkarılıp atılabilecektir.

Boyne, Descartes'ın akla olan bu inancını şöyle yorumlamıştır. Descartes sadece özgür aklıyla yanıt verebileceği soruları sormayı seçmiştir. Her türlü önyargıyı bir kenara bıraktığında, karşısında yalnızca kendisini bulmuştur. Fakat bu noktada acele edip Tanrı ve insan hakkındaki nihai hakikatleri sorgulamaya girişmemiştir. Her şeyden önce, yalnız başıyken dahi kuşku duymayacağı şeyin ne olduğunu öğrenmek istemiştir. Descartes önce kendisiyle baş başa kalmanın bir yolunu aramıştır. Peki, böyle bir yalnızlıktan hareketle herhangi bir kesinliğe ulaşmak olanaklı mıdır? Descartes, inancı tam da ortadan kaldırmayı düşündüğü kesinsizlik ve belirsizliğin bir koşulu olarak görüyordu. Bu yüzden, adımlarını olağan koşullarda kuşku duymadığı her şeyden yöntemli bir şekilde kuşku duyarak attı. Zira hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak temel nitelikteki bir kesinliğe ancak bu şekilde ulaşılabilirliğini düşünüyordu. Eğer bu tür bir kesinliğe ulaşabilirse, bulduğu kesinlik üzerine hakiki bir felsefe dizgesi kurması mümkün olabilecekti. Bu felsefe ise olgular dünyası hakkındaki her soruşturmanın temelini oluşturacaktı ve böylece bütün bilimler kendi temellerinin sağlamlığına sarsılmaz bir güven duyabileceklerdi. (Boyne, 2009:58)

Elbette Descartes'ın kendi bedeninin varlığından ve somutluğundan kuşku duyması söz konusu olamaz. Bu tür kuşkuları duyanlar vardır. Bunlar deli olanlardır. Descartes, bedenlerinin camdan olduğunu sanan bu kimselerin izinden giderek kendi bedeni hakkındaki kavrayışının sorgulanabilir olduğu sonucuna varamaz. Eğer öyle yapsaydı, o da deli olmaz mıydı? Felsefeye düşünme eğer işe yarayacaksa, Descartes'ın kendisinin deli olduğunu varsayması daha en baştan itibaren mümkün değildir? Köktenci bir kuşkuyu sürdürebilmesi için, bu kadar aşırı olmamakla birlikte en az bu kadar ikna edici olan bir başka gerekçe bulması zorunludur. Böylece, Descartes, beyni hasar görmüş kimselerin delice algılarını bir yana bırakıp gerçekten de elleri ya da ayakları olup olmadığını, onları sadece düşleyip düşlemediğini sorma yoluna gidecektir. Zira bu hiç de delice bir düşünce değildir. Hepimiz, etrafımızdaki şeylerin ve içinde bulunduğumuz halin gerçek olduğuna inandığımız ama uyandıığımızda hepsinin aslında sadece birer yanılsamadan ibaret olduğunu anladığımız pek çok canlı düş görmüşüzdür. Bir rüyayı uyanıklıktan ayırt edebilmek için gerekli ölçütü sağlamanın ve tam şu anda rüya görmüyor olduğumuzu kanıtlamanın olanaksız olması, Descartes'a kuşkuculuğunu gerekçelendirebilmesi için delilik varsayımından çok daha az sorunlu bir seçenek sunmaktadır. Descartes bu süreçte örtük ve belirtik üç tane sonuca varır. İlk olarak, rüyalarla ilgili bu sorun kuşku duymak için en önemli nedendir. İkinci olarak, delilik sorununu hepten göz ardı etmek mümkün değildir. Son olarak, rüya görmeyi ve uyanık olmayı birbirinden ayırt etmeyi sağlayacak belirli bir ölçütün olmayışı, Descartes'ın kendisiyle ilgili kesinlik arayışına bir son vermesi gerektiği anlamına gelmez. (Boyne, 2009: 59-60)

Ancak Foucault'nun ifadesiyle; “Delilik, kuşku duyan özne tarafından kuşku duyan özne olarak nitelenebilmek için dışlanmıştır. Fakat düşünme ve bilme nesnesi olarak dışlanmamıştır.” (Foucault, 2005:60) Foucault'ya göre Descartes kuşku yolunda ilerlerken, deliliğe rüyanın ve bütün hata biçimlerinin yanında rastlamıştır. Delirme olasılığı, tıpkı dışarıdaki dünyanın hata içinde sınışılabileceği veya bilincin rüya görürken kendinden geçebileceği gibi, onu kendi bedeninden yoksun bırakma tehlikesi taşımakta değil midir? Foucault'ya göre Descartes rüya veya hata olasılığının etrafında dolaşmakla birlikte delilik tehlikesinden kurtulmuş değildir. Foucault'nun ifadesiyle,

“Nitekim duyular ne kadar aldatıcı olurlarsa olsunlar, ancak çok az hassas ve çok uzaktaki şeyleri bozabilirler; onların yanılsamalarının gücü her zaman benim burada, ateşin karşısında sırtımda bir sabahlık olduğu halde izlediğim bir gerçek tortusu bırakır. Rüya ise, tıpkı ressamın hayal gücü gibi, denizkızlarını ve satirleri bazı garip ve olağandışı görüntülerle canlandırabilir; ama düzenlenişleriyle fantastik görüntüleri mümkün kılan bu en basit ve en sık rastlanılan şeyleri kendi ne yaratabilir, ne de oluşturabilir: Genel olarak beden doğası ve kapsam alanı bu cins şeylerdendir. Bu cins şeyler o kadar az taklit edilmişlerdir ki, rüyaların gerçek gibi olmalarını sağlamaktadırlar -rüyanın bozmadığı bir gerçeğin kaçınılmaz işaretleri-. Ne görüntülerin doldurduğu rüya, ne de duyuların yanılttığı açık bilinç onun evrenselliğine dair kuşkuyu uç noktaya kadar götürebilir; gözlerin bizi hayal kırıklığına uğrattıklarını kabul edelim, şu anda uykuya daldığımızı varsayalım, gerçek tamamen karanlıklara dalmayacaktır.” (Foucault, 2006:86)

Ona göre, bir bedene sahip olduğuma inanıyorsam, vücudunun camdan olduğunu düşünen birinden daha sağlam bir gerçeği elimde tuttuğumdan emin olabilir miyim? Kesinlikle, çünkü onlar delidir ve eğer ben kendimi onlara göre ayarlarsam, onlardan daha as kaçık olmam. Düşüncenin bir hatadan kaçınmasına veya bir düşten sıyrılmasına izin verdiği gibi, ona delilik karşısında garanti veren şey bir gerçeğin sürekliliği değildir. Bu garanti düşüncenin nesnesi değil de, düşünen özne için esas olan delirme olanaksızlığından gelmektedir. Kuşku duymak üzere herhangi bir neden bulmak için rüya görüldüğü varsayılabilir ve rüya gören özneye özdeşleşilebilir. Gerçek gene rüyanın mümkün olmamasının koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. (Foucault, 2006:87) Buna karşılık, deli olduğunu düşünce olarak varsaymak mümkün değildir, çünkü delilik tam da düşünme olanaksızlığının koşuludur.

Descartes bir şeyden emindir ve onu elinde sağlam bir şekilde, tutmaktadır: delilik onu ilgilendiremez. İnsanın kaçık olduğunu varsayması kaçıklık olacaktır. Düşünce deneyi olarak delilik, kendi kendini içermektedir ve buradan hareketle kendini tasarıdan dışlamaktadır. Böylece delilik tehlikesi bizatihi aklın faaliyetinin dışına atılmıştır. Akıl, hatadan başka tuzakla ve yanılsamadan başka tehlikeyle karşılaşmayacağı bir kendine sahip olmanın gerisinde kendini güvenceye almıştır. (Foucault, 2006:88) Descartes'ın kuşkusu hep gerçek şeylerin ışığının rehberliği altında olmak üzere, duyuların büyüsünü bozmakta, düş manzaralarını kat etmektedir, ama deliliği kuşku duyan ve düşündükçe ve var oldukça aklını kaçırmayı olanaksız olan adına kovmaktadır.

Descartes'ın delilik karşısındaki tutumu ile rüyaların ve duyuların yanıltıcılığı karşısındaki tutumu arasındaki fark, sanki ilkinin ciddiye bile alınmayıp daha baştan reddedilmesinden ve ikincisinin tartışmaya değer bulunmasından ibaretmiş gibi,

görünse de, Foucault bunun aslında son derece derin bir ayırım olduğunu ileri sürer. Ona göre rüya örneği Descartes için delilik durumunun sadece bir genelleştirilmesi veya radikalleştirilmesi gibi gözükmemektedir. Delilik rüyada zayıf, daha az iyi, yetersiz, az açıklayıcı, etkisiz örnek sıfatlarıyla ayrılmaz. Delilik örneği rüya örneğine karşı durur. Birbirlerine karşıdır ve Kartezyen söylemde açıkça söylenmiş tüm bir farklılık sistemine göre karşıtılır. (Foucault, 2005:61) Rüya ya da duyuların yanılması arasında hakikat düşüncenin nesnesinin doğasında korunmaktadır. Kişinin içinde bulunduğu ortamı doğru algılayabilmesindeki kesinlik, uzak nesnelere algılarken ortaya çıkabilecek yanılgıları dengelemekten daha fazlasını yapar. Şekil ve renk gibi yalın tümellerin rüyalarda zorunlu olarak ortaya çıkmaları da rüyaların birer yanılsama ya da yanılgıdan fazlası olduklarına ve rüyalarda dahi belli bir kesinliğin olanaklı olduğuna işaret eder. Her iki durumda da kesin bilginin olanağı, düşünce nesnesinin çözümlenebilir olması dolayısıyla korunabilmektedir. Buna karşın, delilik varsayımını tartışarak aşmak mümkün değildir, zira kesinlik arayışının birazcık olsun güvenle devam etmesini sağlayan tek unsur, düşünen öznenin akıllı olarak tasarlanıyor olmasıdır. Foucault'nun ifadesiyle,

“Kuşku ekonomisinin içinde bir yanda delilik, öte yanda da rüya ve hata arasında temelli bir dengesizlik vardır. Bunların durumu gerçeğe ve bu gerçeği arayan nazarın farklıdır; rüyalar veya yanılsamalar bizzat gerçeğin yapısı içinde aşılmaktadırlar; ama delilik kuşku duyan özne tarafından dışlanmaktadır. Tıpkı kuşku duyanın kısa bir süre sonra düşünmediğini ve var olmadığını da dışlayacağı gibi” (Foucault, 2006:87)

Foucault'ya göre Descartes'm izlediği yolu şu şekilde okumak gerekir. Duyulara beni daha önce aldattıkları için güvenmeme kararlılığı ve duygusal bir kesinlik alanını kurtarma teşebbüsü. Bu alana gerçekten de nasıl saldırmalı? Olduğu şey, yapmakta olduğu şey ve bulunduğu yer hakkında deliller ve uyuyanlar dışında kim yanılır ki? Birinci varsayım yönünde ilerlediğimizde hemen dururuz. Çünkü: Bunlar deli ve bende onlar kadar çılgın olurum” ikinci varsayım yönünde ilerlediğimizde, bu defa, artık direniş yoktur, olabilirlik sık rastlanan bir gerçekliği ortaya çıkarır. Rüyanın olabilirliğinin, delilik hipotezinin dokunmadığı bu duygusal şeyler alanından kuşku duyurabileceğini göstermek için Descartes burada rüya görme örneği olarak biraz önce kurtarmaya çalıştığı algısal unsurların ta kendisine geri döner. (Foucault, 2005:36)

Kısaca izlenen yol, duyulardan gelen şeyden sakınma kararlılığı, aynı zamanda duyuların beni ilgilendiren bir yanını kurtarma isteğidir. Bu istek için ilk deneme deliliktir. Burada istek direnir. Çünkü deneme kendi kendini iptal eder. İkinci deneme rüyadır. Bu defa deneme başarılı olur ve istek dağılır. Beni ilgilendiren şeyin kesinliğinin, artık şüphe duyma kararlılığını durdurmak ve baştan çıkarmak için nedeni yoktur.

Foucault'ya göre Descartes için rüyanın delilik üzerinde bir ayrıcalığı varsa, kuşku deneyiminde yer alabiliyorsa, bunun nedeni rüyanın, en azından delilik kadar, hatta daha çılgınca imgelemler yaratarak benim de başıma gelebilir olmasıdır. Rüyanın, duygusal çılgınlıklar üretebilme ve alışılmış şekilde başıma gelebilme biçiminde ikili bir gücü vardır. Rüyanın aşırı imgelem zenginliği, mantık ve akıl yürütme açısından, rüya deneyiminin duygusal alanın tümünden kuşku duymak, en azından delilik kadar inandırıcı olmasına neden olur. Fakat, benimde başıma gelebileceği olgusu bizzat

meditasyon hareketine dahil olmasını, eksiksiz, fiili bir sınama haline gelmesini sağlar, oysa ki delilik doğrudan doğruya imkansız bir deneyimdir. (Foucault, 2005:37-49) Foucault'ya göre, rüyaya yapılan bu gönderme, delilik ihtimaline göre bir geri çekilme değildir. Bu gönderme bizim buradaki yöntemsel düzenimizde delilik varsayımının aşırılmış bir biçimini oluşturur.

Rüya bulunduğum bu yerden, gördüğüm bu kâğıttan, uzattığım bu elden kuşku duymamı sağlar. Fakat delilik asla bir kuşku aracı değildir. Çünkü ben düşünüyorum, deli olamam. Demek ki bu tavrın tersine, kuşkucu geleneğin bir kuşku duyma nedeni yaptığı delilik dışlanır. Foucault'ya göre rüyanın delilik karşısında ikili bir avantajı vardır. Bir yandan, alışılmış biçimde meydana gelme özelliği vardır. İlk avantaj mantıksal ve kanıtlayıcı türdendir. Deliliğin beni kuşkuya düşürebileceği her şeyi rüya da benim için olası hale getirebilir. Olasılığın gücü olarak rüya bunları deliliğe bırakmaz ve kuşku duyduğumda olumsuzlamam gereken şeyler konusunda ikna edilmem gerektiğine rüya delilikte bulunan kanıtlayıcı güçten hiçbir şey kaybetmiş olmaz. Rüyanın diğer avantajı ise çok farklı bir türdendir. Sık görülür, sık sık meydana gelir, rüyayı iyi hatırlarım, bıraktığı çok canlı anıları düzenlemek güç değildir. Kısaca, kanıtlamak değil, meditasyon hareketinin kendisinde bir alıştırma yapmak ve bir durum hatırlamak söz konusu olduğunda pratik avantaj. Rüyanın çılgınlığı örnek olarak kanıtlayıcı olma niteliğini garanti eder. Sık sık meydana gelmesi egzersiz olarak erişilebilir olma niteliğini güvence altına alır. Burada Descartes'ı ilgilendiren şey rüyanın, kesin biçimde ve adeta kendini delilik varsayımından suçluluk duymadan vazgeçebileceğine inandırmak üzere işaret edilmiş olan kanıtlayıcı olma niteliğinden çok erişilebilir olma niteliğidir. (Foucault, 2005:48-52)

Uykunun alışılmış bir şey olması Descartes için önemliyse bu hiç de uykunun delilikten daha evrensel olduğunu göstermesi için değildir, rüya deneyimini hesaba katmak, onu meditasyonda taklit edebilmek, öyleymiş gibi yapmak içindir, sanki rüya görüyor gibi yapabilmek içindir, meditasyon öznesi tarafından gerçekleştirilen fiili harekette rüya deneyimi yer alabilsin diyedir. (Foucault, 2005:38) Foucault'ya göre, burada, Descartes'ı okumak yeterlidir. Rüya görürüm, ateşin yakınında olduğumun elimi uzattığının rüyasını görürüm. Bu düşüncede dikkatimi toplarım ve bu anının canlılığı, bu düşüncenin şu anki biçimi bana gösterir ki, uyanıklığı uykudan kesin olarak ayırabilmenin belirgin bir işaret noktası yoktur. Ve bu ayrımsızlık sadece mantıksal bir çıkarsama değildir, meditasyonun tam anlamıyla uyanık olduğuna dair kesinliği tamamen ve kısmen kaybettirir. Onun gerçek olarak uyumakta olmasını mümkün kılar.

Madem ki ben buradayım, yazı yazıyorum, siz beni işitiyorsunuz, ben deli değilim, siz de değilsiniz ve biz sağduyulu insanlar arasındayız. Demek ki delilik örneği duyulardan gelen ide'nin dayanıksızlığını ortaya çıkaran bir şey değildir. Descartes bu doğal bakış açısına boyun eğer veya bu doğal konforda rahat etmiş gibi yapar, aslında bunun nedeni kendini ondan daha iyi, daha radikal olarak ve daha kesin olarak kurtarmak ve muhatabını endişelendirmektir. Olsun der, ateşin yanına oturmuş olduğumdan, kuşkulansaydım deli olurdu sanıyorsunuz, delileri örnek almakla çılgın olurdu sanıyorsunuz. O halde size çok daha doğal gelecek, sizi rahatsız etmeyecek bir varsayım önereceğim. Çünkü bu örnekte söz konusu olan delilikten de daha ortak, daha evrensel bir deneyim: uyku ve rüya deneyimi. Böylece Descartes bilginin bütün duyuşal temellerini çökertecek ve kesinliğin entelektüel temellerini ortaya çıkaracak bu

varsayımı geliştirir. Bu varsayım, özellikle delilikten çok daha ciddi epistemolojik çılgınlıklar ihtimalinden kaçamayacaktır. (Foucault, 2005:49)

Açıkça görüldüğü gibi özne, evrensel yanılığın şaşkına dönmüş deli gibi değil, her zaman uyanık, sürekli olarak makul ve kendi kurgusuna hâkim konumda kalan bir özne gibi davranır. Deliliğin bu şekilde felsefe dışlanması, hakikatin kaynağının özne olduğunu gösterir. Elbette burada kastedilen özne bir beden değildir. Zira beden pekâlâ sakatlanabilir. Mesele, isteme sahibi özne olabilme meselesi de değildir, zira isteme tutkular tarafından harekete geçirilir ve denetlenemeyen bir isteme, yanılığın ve günahların kaynağıdır. Burada söz konusu olan, daha ziyade, anlama yetisi olarak, düşünce olarak ve egemen hakikatin kaynağı olarak öznedir. Rönesans sonrası dünyaya yön verecek olan sima, işte bu akıllı özne olacaktır.

Delilik, on yedinci yüzyıl rasyonalizminin, özellikle de Kartezyen felsefenin giderek egemen olması sonucu dışlanmaya başlamıştır. Akıl artık temel yasa koyucu haline gelmiştir. O halde akıl dışılık durumu olan deliliğin de bertaraf edilmesi gerekir. İnsanı insan yapan araç akıl olduğuna göre, bu yetenekten yoksun olanlar da artık 'insanlık dışı yaratık' yani hayvan ya da canavar gibi algılanıyorlar ve her türlü muameleye layık görülüyorlardı. Foucault Deliliğin Tarihi adlı eserinde bu dönemde delilere reva görülen türlü türlü davranışları ortaya koymaktadır. Elbette Foucault bu gelişmelerin, batı kültürünün dışavurumu niteliğindeki simalardan sadece biri olan Descartes'ın suçu olduğunu ileri sürmemektedir. Foucault, bu gelişmelerin bizzat Batı'nın akıl tasarısında içerildiğini ima etmektedir. Bu tasarı açısından paradigmatik olan tutum, aklın kendisinden kuşkulunmayı reddetmektir ve Descartes bunun örneklerinden sadece biridir.

Foucault'ya göre Descartes kuşkuyu bilgide olanaklı bir kesinliği keşfedebilmek amacıyla bir yöntem olarak kullanmıştır. Ama bu arada, kuşkulunma ihtimalini beraberinde getirdiği için deliliği ele almak yerine düşünceden tamamen dışlamıştır. Bu dışlama bir dönüm noktası olmuştur. Özgür irade sahibi ve akli başında öznenin, matematiksel mantık ve neden-sonuç hakkında doğal bir kavrayışa sahip zihin tarafından şekil verilebilecek olan ve herhangi bir özsel nitelikten yoksun, yer kaplayan şeyler dünyası üzerindeki egemenliğini onaylamaktadır.

KAYNAKLAR

BOYNE, Roy (2009) *Foucault ve Derrida Aklın öteki Yüzü*, çev.İsmail Yılmaz, Ankara: Bilge Su yayınları.

CEVİZCİ, Ahmet (2006) *Felsefe Ansiklopedisi*, Ankara: Ebabel Yayınları.

CHRİSTOPHER, Falzon (2001) *Foucault ve Sosyal Diyalog, Parçalanmanın Ötesi*, çev.Hüsamettin Arslan, İstanbul:Paradigma yayınları.

COPELSTON, Frederick (1996) *Felsefe tarihi: Descartes*, çev.Aziz Yardımlı, İstanbul:İdea yayınları.

FOUCAULT, Michel (2006) *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara:İmge kitabevi,.

FOUCAULT, Michel (2005) *Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma*, çev. Işık Ergüden, İstanbul:Ayrıntı yay.

DESCARTES, Rene, (1998) *Söylem Spinoza İnceleme Leibniz Monadoloji*, çev. Aziz yardımcı, İstanbul: İdea yay.

DESCARTES, Rene, (2004) *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say yayınları.

DESCARTES, Rene, (1994) *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K.Sahir Sel, İstanbul: Sosyal yayınları.

DESCARTES, Rene, (1903) *The Meditations and Selections from the Principles of René Descartes* Translated: John Veitch, Chicago: The Open Court Publishing Company

REVEL, Judith, (2006) *Michel Foucault*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom Yayınları.